

KELÂM İLMİ HAKKINDA BAZI DÜŞÜNCELER

Dr.Mehmet BULUT

Biz bu incelememizde kelâm ilmini tanıtmayı amaçladık. Târihî seyri içerisinde geçirdiği devirlere göre bu ilmin târihi, konusu, gâyesi... ile ilgili, birbirinden farklı bilgiler verilmiş ve yorumlar yapılmıştır. Bazıları, bu ilmin lüzûmunu belirtirken, bazıları da önemsizliğine kani olmuştur. Bazı âlimler şiddetle karşı çıkarken, bazıları, sadece halkın öğrenmesini ve ilgilenmesini sakıncalı bulmuşlardır.

İslâm'da dinî ilimler, inançla ve amelle ilgili olmak üzere başlıca ikiye ayrılır. Kelâm ilmi, İslâm dininin imân esaslarını konu edinen bir ilimdir. Allah'a ve insanlara karşı görevlerimizi bildiren ilim ise fıkıh ilmidir. Dinin amelle ilgili kısmı fıkıh ilminin konusunu teşkil etmektedir. İslâm'da, itikâdî hükümler ameli hükümlerden daha önemlidir. Zira İslâma giriş imânla olduğu gibi müslümanlığın devamı da yine imânın korunmasıyla mümkün olur. ¹

İslâm dininin itikad esaslarından bahseden ilmin kelâmdan başka daha bir çok isimleri vardır ki başlıcaları fikh-ı ekber, tevhîd ve sıfât, akâid ve usûl-i dindir. ²

1) **Fıkıh-ı Ekber** : İslâm akâid ilmine bu isim İmâm Ebû Hanîfe (ö.150h./767m.) tarafından verilmiştir. O, fikhî; "Kişinin lehine ve aleyhine olan şeyleri bilmesidir" ³ şeklinde târif etmiş, itikâdî konularla ilgili ilme, "el-fikhu'l-ekber: en büyük fıkıh" adını vermiştir.⁴ Ebû Hanîfe'nin akâid ilmini böyle isimlendirmesi, bu ilme verdiği değeri göstermektedir. Akâid ilmine dair yazdığı risâlesine de "el-Fikhu'l-ekber" adını vermiştir. ⁵

2) **Tevhîd ve Sıfât İlmî** : Bu ilmin en önemli bahsi Allah'ın tevhidi (birliği) ve sıfatları olduğundan ve bir de bu ilmin birinci derecedeki maksadı Allah'ın tevhîdini öğretmek olduğundan bu ismi almıştır. ⁶ Bu isimde İmâm Mâtürîdî (ö.333/944)'nin "Kitâbu't-tevhîd"⁷ ve İbn Huzeyme (ö.311/923)'nin "Kitâbu't-tevhîd"⁸ vardır. ⁸

3) **Akâid İlmî** : İmân esaslarını konu edinen bir ilim olmasından

dolayı bu isim verilmiştir. Zira akâid, İslâm dininin amelî değil de itikâdî hükümlerinden bahseden bir ilimdir. ⁹ Ebû Ca'fer Ahmed et-Tahâvî (ö.321/933)'nin bu sahada yazdığı eserin adı "Akîdetü Ehli's-Sünne"dir. ¹⁰

4) **Usûl-i Dîn İlmî** (Dinin usûlü, esasları) : Bu ilmin konusunu teşkil eden itikâdî meseleler İslâm dininin esasını meydana getiren hususlar olduğundan bu ismi almıştır. Abdülkâhîr el-Bağdâdî (ö.429/1037) ve Ebû Yusr Muhammed Pezdevî (ö.493/1099) itikâdî konularla ilgili telif ettikleri eserlerine "usûl-i dîn" adını vermişlerdir. ¹¹

5) **Kelâm İlmî** : İslâm dininin imân esaslarını inceleyen ilmin isimlerinden biri de "kelâm"dır. ¹²

Zamanımızda, itikâdî meseleleri incele yer ilme "kelâm" adının verilmesi Mısır ve Irak gibi bazı İslâm ülkelerinde yaygın olmasına karşılık memleketimizde pek yaygın değildir. Zira "kelâm ilmi" henüz halkımıza mal edilebilmiş değildir. Buna mukabil ülkemizde "akâid ilmi" daha yaygındır ve bilinmektedir. Kelâm ismine karşı çıkılan Suudî Arabistan'da ise "tevhîd ilmi" tabiri kullanılmaktadır.

A) KELÂM İLMİNİN TARİFİ ÜZERİNE

Kelâm ilminin târifini yapan kitaplara baktığımızda târiflerin birbirinden farklı olduğunu görürüz. Kanaatimizce bunun iki önemli sebebi vardır: **Birincisi**; bu ilmi târif edenlerin bir kısmı kelâm ilminin gâyesini dikkate alarak târif etmiş, diğer kısmı da konusunu dikkate alarak târif etmişlerdir. **İkinci sebep de şudur** : İslâm inanç esaslarını konu edinen kelâm ilmi, ilk defa Mûtezile tarafından hicrî II, asır başlarında kurulmuştur. Hicrî IV. asır başlarında da Ebû'l-Hasan el-Eş'arî (ö.324/936) tarafından Ehl-i Sünnete mal edilmiştir. Mûtezilenin kurduğu kelâmın eski Yunan felsefesinden faydalanmasına karşılık Eş'arî'nin kelâmı hem eski Yunan felsefesini ve hem de Mûtezile'yi ve diğer bid'at fırkalarını redde yönelmiştir. İmâm Gazzâlî (ö.505/1111)'den sonraki sünnî kelâmcılar tekrar eski Yunan felsefesinden istifâdeye yönelerek kelâmı felsefenin kaynaşmasını sağlamışlardır. İşte kelâm ilminin târihi seyri içerisinde çizdiği bu zikzaklı yol, onun târifini yapanlar tarafından birbirinden farklı şekilde târif edilmesini neticelendirmiştir.

Kelâm ilmi ilk defa Mûzetile tarafından kurulmuş olduğu halde biz, elimizdeki Mûzetile kaynaklarında kelâm ilminin herhangi bir târifine rastlayamıyoruz. Buna karşılık meşhûr Mûtezile kelâmcısı Kâdî Abdülcebbâr b. Ahmed (ö.415/1024), Mûtezile mezhebinin meşhûr

KELÂM İLMİ HAKKINDA BAZI DÜŞÜNCELER

beş itikâdî prensibini açıklamak gayesiyle telif ettiği "Şerhu usûli'l-hamse" adlı eserinde İslâm inanç esaslarından söz ederken "kelâm ilmi" tâbirini kullanma yerine "usûl-i dîn" tâbirini kullanıyor. ¹³ Ehl-i Sünnet kelâmının kurucusu sayılan Ebu'l-Hasan el-Eş'arî de aynı şekilde "kelâm ilmi" yerine "usûl-i dîn"i ve "usûl-i tevhîd"i tercih ediyor. ¹⁴ Bundan anlaşılıyor ki gerek Mütezile'nin gerekse Ebu'-Hasan el-Eş'arî'nin iktikâd esaslarını izah ve isbât metoduna "kelâm ilmi" adının verilmesi daha sonraki devrelere ait bir husustur.

1) Kelâm ilminin tesbit edebildiğimiz en eski târifi, İslâm filozofu Ebû Nasr Fârâbî (ö.339/950)'ye ait olanıdır. Fârâbî'ye göre kelâm san'atı, "insana, dîn kurucusunun (Allah'ın) açıkça anlattığı belli düşünce ve işleri muzaffer kılma ve bunların aksi olan her şeyin, söz ile yanlışlığını gösterme gücü kazandıran bir melekedir." ¹⁵ Fârâbî'nin bu târifi, kelâm ilminin gaye ve hedefinin dikkate alındığı bir târifdir. Biz, bu târiften, kelâm ilminin başlangıçta sözle İslâm esaslarını savunma gücü kazandıran bir ilim (cedel ilmi) olduğunu anlıyoruz.

İmâm Gazzâlî, kelâm ilminin gayesini, "Ehl-i Sünnet akîdesini bid'at ehlinin teşvişinden (karıştırmasından) korumaktır" tarzında ifade ediyor. ¹⁶ Gazzâlî'nin kelâm ilmini böyle târif etmesi, kendi devrindeki sünî kelâmın daha ziyade, doğru yoldan kayan bid'at ehli kimselerle mücâdeleye yönelmesinden kaynaklanıyor.

Adududdîn el-İcî (ö.756/1355)'nin târifi ise şöyledir: "Kelâm, deliller ortaya koymak ve şüpheleri yok etmek suretiyle dînî akêdeleri isbât etme gücü kazandıran bir ilmdir". ¹⁷ Târiften anlaşıldığına göre kelâm ilmi, İslâm dîninin akîde (inanç) esaslarını isbât etme gücü kazandıran bir ilmdir. Amelî hükümlerle (ibâdet ve muâmelelerle) doğrudan ilgilenmez. Dînî hükümlerin itikâdî olanları aslî, amelî olanları ise fer'îdir ¹⁸. Kelâm ilmi, dînî akêdeleri delillerle sağlamlaştırarak inatçıları susturmayı amaç edinmiştir ¹⁹.

İcî'nin târif ettiği kelâm ilmine Mütezile gibi bid'at ehlinin kelâmı da dahildir ²⁰. İcî'nin bu târifi, Sa'deddîn et-Taftâzânî(ö.793/1390), İbn Haldûn (ö.908/1496), Taşkoprîzâde Ahmed (ö.968/1560) ve Muhammed Ali et-Tehânevî (ö.1158/1745) vb. tarafından da benimsenmiştir ²¹.

İbn Haldûn'un genişleterek verdiği târif şöyledir: "Kelâm, imânla ilgili akêdeleri akli delillerle isbât eden ve itikâdî konularda, Selef ve Ehl-i Sünnet mezheplerinden ayrılan bid'atçıları redde dair deliller ihtiva eden bir ilmdir" ²². İbn Haldûn'un târifinden kelâm ilminin,

akîde esaslarını aklı delillerle isbât ettiği ve Selef âlimleriyle diğer Ehl-i Sünnet âlimlerinin sahip olduğu ve savunduğu inançtan ayrılan bid'at ehlini reddetmeye yönelik olduğu anlaşılıyor. Bu da bize, İbn Haldûn devrindeki kelâm ilminin durumu ve ilgi sahası hakkında bilgi vermektedir.

Sa'deddîn et-Taftâzânî'ye ait diğer bir târif ise şöyledir: "Kelâm, kesinlik ifâde eden delilleriyle, dîni akîdeleri bilmektir" ²³. Demek ki kelâm, kesinlik ifade eden aklı ve nakli deliller ortaya koyarak inanç esaslarını isbât eden ve her türlü saldırıya karşı koruyan dîni bir ilimdir.

2) Kelâm ilminin târifini yapan bazı âlimler onun konusunu dikkate alarak târif etmişlerdir ki bu târifler de kelâm ilminin geçirdiği devirlere göre farklılık arzeder. Bu târiflerden birisi İmâm Gazzâlî'ye aittir. Gazzâlî kelâm ilmini, "Allahın varlığına, sıfatlarına, fiillerine ve peygamberliğin hak olduğuna dair delil ortaya koymaktır" tarzında târif etmektedir ²⁴. Şehristânî (ö.548/1153) kelâmı, "Allah Teâlâyı, vahdâniyyetini, sıfatlarını ve bir de mucizeleriyle ve açık delilleriyle peygamberleri bilmektir" şeklinde târif ederek Gazzâlî'ye iştirak etmiştir ²⁵. Seyyid Şerif Cürcânî (ö.815/1413)'nin târifi ise şöyledir: "Kelâm, Allah Teâlâ'nın zâtından, sıfatlarından, mebde' (var oluş) ve meâd (son buluş) itibariyle mümkün varlıkların hallerinden İslâm kanunu üzere bahseden bir ilimdir" ²⁶. Gazzâlî'den önceki kelâmcılar (mütekaddimîn) kelâm ilmine, sadece Allah'ın varlığı, birliği, sıfatları, fiilleri, kulların fiillerinin yaratılması, kaza-kader, peygamberlik, âhîret halleri gibi inanç esaslarını konu edinmişken, Gazzâlî'den sonraki kelâmcılar (müteahhirîn), felsefe ile kelâmın konularını birleştirerek bu iki ilmi kaynaştırmışlardır. Bu sebeple Cürcânî târifine, "müm-kün varlıkların mebde' ve meâd itibariyle hallerinden bahseden ilim" kaydını koymuştur. Çünkü artık kelâm, sadece, doğrudan inanç esaslarını konu edinmiyor, aynı zamanda inanç esaslarının isbâtına yarayacak hususları da konu ediniyor.

Bununla kastedilen, varlıkların durumlarıdır. Varlıklar mümkün olduğundan, onları var eden bir yaratıcıya ihtiyaç duyulması kaidesiyle yaratıcının varlığı isbât ediliyor. Yine, varlıkların hâdis (sonradan) olması da onların bir yaratıcının varlığına ihtiyaç duyulması esası ile Allah'ın varlığını isbât etme yoluna gidiliyor. Kelâm ilminin konusu genişletilerek "mevcûd (varlık)" da kelâma dahil ediliyor. "Varlık" aynı zamanda felsefenin (ilâhiyatın) da konusudur. Böylece kelâm ile felsefenin konularında ortaklık olduğu görülüyor. An-

KELÂM İLMİ HAKKINDA BAZI DÜŞÜNCELER

cak bu iki ilim metod ve gaye bakımından birbirinden ayrılır.

Târifteki "İslâm kanunu üzere" kaydı, felsefe ile kelâmın ayrıldığı noktadır. Zira kelâm, dînî bir ilimdir. Maksudı, Allahın varlığını, birliğini, sıfatlarını vb., aklı-nakli her türlü delille isbât etmektir. Kelâm ilmi inanç esaslarını isbâta aklı delil kullanırken bunların, dînî esaslarına zıt olmamasını şart kabul eder. Aynı zamanda kelâm, dînî akîdeleri isbâta dînî delillere (Kitap, Sünnet, İcmâ) dayanır. Kelâmda, "Çok, birden çıkar", "Âlem, önce yoktu, sonra var edildi, neticede yine yok olalcak" gibi hükümler ifade edilir ki bunlar felsefede yoktur. Kelâmda asıl olan Kitap ve Sünnete bağlılıktır. Târifte geçen "İslâm kanunu"ndan maksud, Kitap (Kur'ân), Sünnet, İcmâ ve bunlara zıt düş-meyen aklı delillerdir.

Felsefede ise varlıktan çoğunlukla "akıl kanunu üzere" bahsedilir. Dine uygun olup olmamasına bakılmaz²⁷. Felsefenin gayesi daha ziyade, akılla gerçeğe ulaşmaya çalışmaktır.

Kelâmcılar, Allah'ın varlığını ve sıfatlarını, "varlıkların halleri" ile isbât ederler. Filozof ise tabiiyât ilimlerinde tabii cisimleri inceler. Filozofun cisimleri incelemesi kelâmcıdan farklıdır. Filozof, cisim, hareket ve sükûn hali bakımından; kelâmcı ise o cisim Yaratıcı'ya delâlet etmesi bakımından inceler²⁸.

Pozitif ilimler ise, varlıkların öncesi sonrasıyla ilgilenmez. Bu günkü durumuyla ilgilenir, mevcut durumunu inceler. Bir de pozitif ilimler, duyularla bilinen varlıkları inceler. Varlıkların mebdî (nereden geldiği) ve meâdî (nereye gideceği), pozitif ilimlerin konusu değildir. Konu bakımından pozitif ilimler ile kelâm, birbirinden ayrılır²⁹.

B) KELÂM İLMİNE KELÂM ADININ VERİLMESİ

İtikâdî meselelerin ele alındığı ilme kelâm adının niçin verilmiş olabileceğine dair Sa'deddîn et-Taftâzânî (ö.793/1390) şu sebepleri ileriye sürüyor:

a) İlk devirlerde bu ilmin en önemli, en meşhûr ve üzerinde en çok tartışılan konusu "Kelâmullah" (Allah'ın kelâm sıfatı yani Allah kelâmı Kur'ân-ı kerîmin mahlûk olup olmaması) olduğundan bu ismi almıştır. Nitekim Abbâsî halifelerinden Me'mûn (ö.218/833), Mu'tasım (ö.227/841) ve Vâsık (ö.232/846) devirlerinde Mûtezile kelâmı adeta devletin resmî mezhebi durumuna gelmiş ve "Kur'ân mahlûktur" demediği için Ahmed b. Hanbel (ö.241/855) gibi tanınmış Ehl-i Sünnet âlimleri işkenceye uğramıştır³⁰.

b) Kelâm ilmi, sapık inançlılarla mücadele ve münazara eden bir ilimdir. İlk devirlerde, bu mücadele ve münakaşalar daha ziyade sözlü olarak yapılıyordu ³¹. Bu sebeple kelâm adını almıştır ³². İnanç meselelerinde muhalifleri susturmak için çokca kelâma ihtiyaç duyulduğundan bu adı aldığı söylenenler de vardır ³³.

c) Sem'i (nakli) delillerle desteklenen kesin delillere dayanmakla kalpte çok tesir gösterdiğinden, "yaralamak" manasına gelen "kelm" kökünden türeyerek kelâm adını almıştır.

d) Mantık ilmi, aklı ve felsefî ilimlerde insana konuşma gücü kazandırdığı gibi kelâm da şer'i (dini) ilimlerin gerçekliğini ortaya koymada ve hâsmı susturmada, insana konuşma gücü kazandırdığından bu adı almıştır.

e) İlk kelâmcılar, itikâdî konuları tartışırken "Bu konuda söz şöyle şöyledir" anlamında; "el-Kelâm fi ve kezâ ve kezâ" dediklerinden kelâm adını almıştır ³⁴.

Taftâzânî'nin ileri sürdüğü bu ihtimallerin her birisi söz konusu olabilirse de özellikle bu ilmin en önemli konusunun ilk devirlerde Allah kelâmı Kur'ân-ın kadim veya hâdis olmasının çokca tartışılması, muhalifleri reddetmekte çok kelâm edilmesi ve imân konularının daha ziyade münazara ve mücadele metoduyla anlatılması hususlarından dolayı bu adın verilmiş olması daha kuvvetli bir ihtimal olarak görülüyor.

Hem aklı ve hem de nakli delillere dayanan kelâm ilminin delilleri kuvvetli olduğundan, "Söz başkasının değil, bunundur" demeye gelen "kelâm" adıyla anılması da diğer bir ihtimal olarak düşünülebilir ³⁵. Bu ilmin erbabı, Selefin sustuğu konularda susmayı konuşmayı (kelâmı) tercih etmişlerdir. Bu hususun da "kelâm" adını almasında rol oynayabileceği unutulmamalıdır.

C) KELÂM İLMİNİN KONUSU ÜZERİNE

Ortaya çıkışından itibaren kelâm ilminin bünyesinde zamanla çeşitli değişiklikler meydana gelmiştir. Önceleri başta Allah'ın varlığı, birliği, sıfatları, fiileri, peygamberlik.. gibi temel inanç esaslarını isbât etme hedefine yönelik olarak, doğrudan imân esaslarıyla meşgul olan kelâm ilminin zamanla devrin ihtiyâcına göre konusunda gelişmeler olmuş, mümkün varlığın incelenmesi de konusuna dahil edilmiştir. Nihayet, bilinen her şey (mâlûm), kelâmın konusuna girmiştir. Şimdi bunlar üzerinde biraz duralım:

1) Müteahhirin (Gazzâlî'den sonraki) kelâmcılardan Kâdî Ermevî

KELÂM İLMİ HAKKINDA BAZI DÜŞÜNCELER

(ö.656/1258), kelâm ilminin konusu hakkında iki görüş beyan etmiştir. Birincisi; "Kelâm ilminin konusu, sadece Allah'ın zâtıdır" tarzındaki görüşüdür. Diğeri ise; "Mümkinâtın varlığı O'na dayandığından, mümkinâtın zâtıyla beraber Allah'ın zâtıdır" tarzındaki görüşüdür ³⁶. Buna göre kelâm ilminde Allah'ın zâtı (varlığı), selbî ve sübûtî sıfatları, âlemi sonradan yaratması, âlemin nizâmı, âlemin O'ndan sudûru gibi dünyadaki fiilleri; cesedleri haşr gibi âhiretteki fiilleri; peygamberler göndermesi, itâatkara sevap, isyankara azap vermesi gibi dünya ve âhiretle ilgili hükümler; Allah'a muhtaç olma açısından mümkünlerin mebde' ve meâdla ilgili halleri.. İslâm kanunu üzere anlatılır ³⁷.

Kelâm ilminde, mümkinâtın hallerinden mebde' ve meâd itibarıyla bahsedilmesi, bunlar; imân vâcib olan Allah'a yakînen inanmaya götürmesindedir ³⁸. Ancak, kelâm ilminde sırf Allah'ın zâtından bahsedilmez. Bazan Allah'a isnâd edilmeksizin arazlar ve cevherlerden de bahsedilir ³⁹.

2) İlmâm Gazzâlî (ö. 505/1111)'nin de dahil bulunduğu bir grup Ehl-i Sünnet âlimi (kelâmcısı), kelâm ilminin konusunun "mevcûd (varlık)" olduğunu söylemişlerdir ⁴⁰.

Kelâmcı eşyaya bir bütün olarak bakar. Yani var olma açısından bakar. Mevcûdu, önce, kadîm ve hâdis diye ikiye ayırır. Hâdisi, cevher ve araz diye ikiye ayırır. Arazı, ilim ve kudret gibi kendinde hayat olan ve renk, tat gibi hayat şart olmayan diye ayırır. Cevheri, canlı, bitki, cansız diye ayırır. Bunların farklılıklarını türlerle veya arazlarla açıklar. Kadîm'i, çoğalmayan, birleşmeyen, kendine vâcib ve mümkenî (imkansız) sıfatlarla hâdisten ayrılan olarak belirler. Âlemin, O'nun câiz fiili olduğunu, var oluşunda O yaratıcıya muhtaç olduğunu, O'nun peygamberler göndermeye kâdir olduğunu ifade eder ⁴¹. Yani bütün bu anlatılanlar, kelâmcıların, kelâm ilminde konu olarak işledikleri hususlardır. Böylece, var olan her şeyin kelâm ilminin konusunu teşkil ettiğini görüyoruz.

Ancak, kelâmın konusunun "varlık" olmasına itiraz edilmiştir. Zira kelâmda sadece varlık'tan bahsedilmez. Bu arada "nazar ve delil" gibi her ne kadar mevcud olsa da varlığı müteber olmayanlardan da bahsedilir. Yine, "ma'dûm (yok) ve hâl ⁴²" gibi asla varlığı olmayanlardan da bahsedilir. Nitekim, "nazar ve delil" bahisleri, kelâmın ilkele-rindedir. "Ma'dûm ve hâl" bahisleri de "varlık" meselesinin ilgili yan konusudur ⁴³.

3) Müteahhirine göre, kelâm ilminin konusu, dîni akîdelerin isbâtı uzak yakın kendisiyle ilgili olmak bakımından "ma'lûm"dür ⁴⁴. Yani insanların bilgi sahasına giren her şey kelâm ilmine konu teşkil etmektedir. Zira, kelâm ilminde bahis konusu olan hususlar; ya Allah'ın kıdemi, vahdeti, kudreti ve irâdesinin isbâtı gibi dîni akîdelerdir veya cevherlerin birleşmesiyle oluşan cisimlerin ve arazların hâdis olması, dolayısıyla Yaraticı'ya muhtaç olması, Halânın (boşluğun) isbâtı gibi İslâm dîninin akîde esaslarının isbâtına vesîle olan hususlardır ⁴⁵.

Her ilmin asıl maksadını teşkil eden meseleleri olduğu gibi maksadını isbâta yarayan ilkeleri ve araçları da vardır. Kelâm ilminin asıl meseleleri; itikâdi hükümlerin isbâtıdır. O da Allah'ın, sıfatlarının, peygamberliğin, âhiretin yani bütûn inanç esaslarının İslâm kanununa göre (Kur'ân ve Sünnete bağlı kalarak ve bunlara uygun düşen her türlü akli delilden de istifade ederek) isbâtıdır ⁴⁶. Asıl meseleleri olan inanç konularının isbâtına yarayacak akıl yürütme, mantık kanunları da ilkeleri ve vesileleridir. Akli bahisler ve mantık kanunları, Kitap ve Sünneti takviye içindir. Dolayısıyla, bu akli bahislerle ve mantık kâideleriyle meşgûliyet ve bunlardan yararlanmak haram ve mekruh değil, aksine gereklidir. Bu bahislerden Allah'a, meleklerine, kitaplarına, peygamberlerine, âhret gününe..imân gibi bahisler farz-ı ayn, diğer bahisler farz-ı kifâyedir. Bid'atçıların yanıltma ve kandırmalarından halkın akîdesinin korunması da farz-ı kifâyedir ⁴⁷.

Demek ki, kelâm ilminin konusunda devirlere göre değişiklikler meydana gelmiştir. Önce, Allah'ın zâtı (varlığı) ve sıfatlarını ve diğer imân esaslarını, daha ziyade nakli delillerle ve gerektiğinde Kur'ân ve Sünnete uygun akli delillerle isbâtı konu edinen kelâm ilmi, bilâhare Allah'ın zâtının isbâtı için, var olmada Allah'a muhtaç olan "varlığı" da konu edinmiştir. Daha sonraları ise (müteahhirin devrinde), felsefenin de tesiriyle mâlûmu (bilinen her şeyi) konusuna dahil etmiş, böylece sahasını genişletmiştir.

İmâm Gazzâlî'nin, tenkid maksadıyla felsefi konulara yer vermesine karşılık, Gazzâlî'den sonraki kelâmcılar, telif ettikleri kelâm kitaplarında hem tenkid ve hem de faydalanmak amacıyla felsefi bahislere yer vermeye başlamışlardır. Fahreddin er-Râzî (ö.606/1209), bu cereyanın ilk dikkati çeken temsilcisi sayılabilir. Taftâzânî ve Cürcânî'nin eserlerinde ise felsefi konulara ağırlık verildiği görülür. Kelâm ilminin felsefeyle bu derece kaynaşması, felsefeye ilgi duymayan kimselerce yadırganmış ve kelâm ilmine karşı ilginin azalmasına sebep

KELÂM İLMİ HAKKINDA BAZI DÜŞÜNCELER

olmuştur.

D) KELÂM İLMİNİN GAYE VE FAYDASI ÜZERİNE

a) Kelâm İlminin Gayesi; İnsanı, dünya ve âhiret mutluluğuna kavuşturur 48. Zira kelâm ilmi, delilleriyle imân esaslarını isbât ederek kişinin imânını sağlamlaştırır. Böylece kişinin imânı, inançsızların şüpheleriyle sarsılmaktan korunur 49.

b) Kelâm İlminin Maksadı; Allah Teâlânın varlığına, sıfatlarına, fiillerine ve peygamberlerin doğruluğuna dair delil ortaya koymaktır 50. Ehl-i Sünnet akîdesini bid'at ehlinin karıştırmamasından korumaktır. Allah Teâlâ kullarına, dünya ve âhirette mutlu olacakları doğru akîdeyi Rasûlünün diliyle bildirmiştir 51.

c) Kelâm İlminin Faydası; Dünyada iyi bir geçim düzenine kavuşturmak, âhirette kurtuluşa erdirmektir 52. Kelâm ilmi sayesinde, delilleriyle imân esaslarını öğrenerek insanın imânı kuvvetli ve sağlam olur. Bu sayede insan, Allah'tan korkarak (Allah'ın yasaklarını çiğnemenin cezasından korkarak) bozgunculuktan uzak durur, adâletten ayrılmaz. Herkese karşı en iyi davranışlarda bulunur. Çalışır, kimseye yük olmaz. Herkesin hukukuna riayet eder. Böylece, dünyada iyi bir geçim düzenine kavuşur. İmân etmiş olduğundan da âhirette, inanmayanlara gerekecek azabdan kurtuluş olur 53.

Şu hususlar da kelâm ilminin faydaları cümlesindedir:

1) İnsanı, taklîd derekesinden kurtarır, kuvvetli imân ve sağlam bilgi zirvesine ulaştırır.

2) Doğru yolu arayanları delille irşâd eder, inatçıları delille susturur.

3) Akâid esaslarını, bâtil ehlinin şüpheleriyle sarsılmaktan korur.

4) Amel, ancak niyet ve itikadla sahih olur ki bunu da temin edecek olan kelâm ilmidir.

5) Kelâm ilmiyle, Allah'ın varlığı, sıfatları.. isbât edilmelidir ki ondan sonra tefsîr, hadîs, fıkıh vb. şer'i (dîni) ilimlerin değeri olabilir. Bu bakımdan kelâm, bütün dîni ilimlerin esasını teşkil eder. İki cihan saâdetinin temini bunlara riayetle mümkündür. 54

E) KELÂM İLMİNİN ÖNEMİ

Kelâm ilminin konusu, Allah Teâlânın zâtı, sıfatları, fiilleri gibi inanç esasları olduğundan, kelâm ilmiyle öğretilen bilgiler insanlık

için son derece önemli bilgilerdir. Bu sebeple kelâm ilmi, dînî ilimlerin başı ve bütün ilimlerin en şerefliisidir. ⁵⁵

Diğer dînî ilimler, kelâm ilmi üzerine binâ kılınır. Zira önce Allah inancı ve öteki inanç esasları kalplere yerleştirilmeli ki diğer dînî ilimler bir değer ifade edebilsin. Bu bakımdan İslâm akâidiyle ilgili bilgiler veren kelâm ilminin önemi ortadadır.

Kelâm ilminin önemli ve lüzumlu olmasına karşılık Ehl-i Sünnet âlimlerinden bir kısmı, kelâm ilmine karşı menfî tavır takınmışlardır. Meselâ, İmâm Gazzâlî (ö.505/1111), kelâm ilmini öğrenmenin halk için önemli olmadığını, hatta kelâmı öğrenmeyi terk etmenin daha mühim olduğunu ifade ediyor. ⁵⁶ Bununla beraber Gazzâlî, bir kısım mütehasşsıların kelâm ilmini öğrenerek İslâm inancını korumalarını ve savunmalarını da istiyor. ⁵⁷ İbn Haldûn (ö.908/1496) da şöyle diyor: "Kelâm ilmi, çağımız öğrencisi için öğrenilmesi zarûrî bir ilim değildir. Çünkü, mülhidlerle (dinden sapanlarla); Peygamber, ashâb ve tâbiûn devrinde bulunmayan akîdeleri ihdâs edenler yok olup gitmiştir. Ehl-i Sünnetten olan imâmların verdikleri bilgiler sayesinde buna ihtiyaç da yoktur. Bununla beraber, ilim öğrenenler için bu ilmin önemli derecede faydaları vardır. İmân akîdelerini nazarî ve aklî delillerle bilmek iyidir." ⁵⁸ Taşkoprîzâde (ö. 968/1560) de şunları söylüyor: "Kelâm ilminin tahsili farz-ı kifâyedir. Ancak, kelâm ilmini, halkın öğrenmesi doğru değildir. Çünkü, Kelâm ilaç gibidir, fıkıh ve tefsir gıda gibidir. Gıdanın zararından kaçınılmaz, ilacın zararından kaçınılır." ⁵⁹

Kelâm ilminin öğrenilmesi hakkında görüşlerini beyan ettiğimiz bu üç âlimin fikirleri bir noktada birleşiyor. O da; kelâm ilmini öğrenmenin herkese farz olmadığı, farz-ı kifâye olduğu hususudur. Bunlara göre, kelâm ilmini halk öğrenmemelidir. Ancak, bu işe kabiliyetli olan bir uzmanlar grubu öğrenmelidir. Bu âlimlerin, kelâm ilmi hakkında bu tür görüşe sahip olmaları devirlerindeki durumun tabû bir sonucudur. Buna karşılık, bütün İslâm âlimleri (Gazzâlî, İbn Haldûn, Taşkoprîzâde de dahil), kadın erkek her müslümanın imân esaslarını kısaca öğrenmesinin farz-ı ayn olduğunda müttefiktirler. Herkes, neye inanması gerektiğini öğrenmelidir. Ancak, imân esaslarının delillerle isbâtı ve inkarcılara karşı savunulması hususu farz-ı kifâyedir.

Ehl-i Sünnetin Se'ef âlimlerinin ve bazı müteahhir âlimlerinin kötülediği, öğrenilmesini hoş karşılamadığı kelâm ise Mûtezile kelâmıdır. Veya kelâm ilmine benzeyen felsefedir, yahut da sahibini yüklenmeye ve hevâyâ götüren kelâmıdır. ⁶⁰

KELÂM İLMİ HAKKINDA BAZI DÜŞÜNCELER

F) KELÂM İLMİNİN METODU

Başlangıçta Mütezile tarafından kurulan kelâm ilmi, esas itibarıyla inanç konularını isbât ve savunmada, akli delillere istinâd eden bir ilimdir. İslâma akılcılığı sokan Mütezile, akla büyük bir değer vermiş, akla uygun görmediği nakli (âyet ve hadisleri) tevile yönelmiştir. Halbuki Selef (o devir Ehl-i Sünnet) âlimleri, itikâdî konularda tevile karşıydılar. Selefin en bâriz özelliği, dinî nasları olduğu gibi almak ve bunlar üzerinde herhangi bir yorumda bulunmaktan şiddetle kaçınmaktı. Eş'arî (ö.324/936)'nin sünnilenştirdiği kelâmda ise akli delillere yer verilmekle birlikte nakli delillere ağırlık verilmektedir.

Sünnî kelâm ilminde müteber olan; nakli delil (Kur'an ve Sünnet) bulunmayan meseleleri akılla isbât etmektir. Nakli delil bulunan hususlarda ise hem bu nakli delille ve hem de akılla isbât etmektir. Dine zıt olan konularda ise kelâm kitaplarında red için yer verilir. ⁶¹

Sünnî kelâmın delilleri, sarîh akın kendisiyle hüküm verdiği, nakille desteklenen kesin delillerdir. ⁶² Kelâmın kaynakları ve dayanakları ise bütün şer'i (dini) ilimler ve mantık sanatlarıdır. ⁶³

Netice olarak diyebiliriz ki; kelâm ilmi, Mütezile tarafından tesis edilmekle beraber Ebu'l-Hasan el-Eş'arî (ö.324/936) ve Ebû Mansûr el-Mâtürîdî (ö.333/944) vasıtasıyla sünnilenştirilmiştir. Kelâmın sünnilenştirilmesinden maksad şudur: Mütezilenin akla olduğundan fazla değer vererek akılla zâhirde çatışıyor gibi görünen ⁶⁴ nakli, akla uygun bir tarzda yorumlamaktan çekinmesine karşılık Ehl-i Sünnet kelâmının kurucuları sayılan Eş'arî ve Mâtürîdî'nin daha ihtiyatla davranarak nakle (dinî delillere) daha fazla bağlı kalmaları ve tevilden mümkün merteye uzak kalmaya çalışmalarıdır. Eş'arî ve Mâtürîdî'nin sisteminde nakli delillere öncelik verilir. Ama gerektiğinde -dinin temel prensiplerine zıt olmamak şartıyla- akli delillerden de istifâde edilir. İtikâdî meseleleri isbâta Selefin akla fazla yer ve değer vermemesine karşılık Eş'arî ve Mâtürîdî, akla gerektiği kadar değer vermiş ve akli deliller kullanmaktan kaçınmamıştır. Böylece, Mütezilenin aşarı akılcılığı bertaraf edilmiş ve kelâm, sünnilenştirilmiş oluyor.

DİPNOTLAR

- 1- Bk. eş-Şehrîstânî, el-Milel ve'n-nihal, Beyrut, 1395 h./1975 m., I,51 (İbn Hazm'ın el-Fasl'ının kenarında); Sa'deddin et-Taftâzânî, Şerhu'l-Akâid, İstanbul, 1970 m., 10 (Kesteli hâşiyesiyle).
- 2- et-Tehânevî, Keşşâfu ıstılâhât'ıl-fünûn, Kalkûta, 1862 m., I, 22.
- 3- Bk. Ali el-Kârî, Şerhu'l-Fıkh'ıl-ekber, İstanbul, 1303h., 16.

- 4- Bk. et-Taftâzânî, Şerhu'l-Makâsîd, İstanbul, 1277h., I, 5.
- 5- Bu risâleye yapılan pek çok şerhten bazıları şunlardır:
  - a) Ali el-Kârî (ö. 1014/1606), Şerhu'l-Fıkhî'l-ekber, İst., 1303 h.
  - b) Ebu'l-Müntehâ (ö. 1090/1679), Şerhu'l-Fıkhî'l-ekber, İst. 1292 h.
  - c) Muhyiddîn Muhammed b. Bahâeddîn (ö.956/1549), el-Kavlü'l-fasl, İstanbul, 1975 m. (Işık Kitabevi).
- 6- et-Taftâzânî, Şerhu'l-Akâid, 11
- 7- Bk. Kitâbu't-Tevhîd, İstanbul, 1979 m. (İslâmî Kitabevi).
- 8- Bk. İbn Huzeyme, Kitâbu't-Tevhîd., Beyrut, 1398h. / 1978m.
- 9- Bk. el-Cürcânî, et-Ta'rifât, İstanbul, 1253h., 91
- 10- Bk. et-Tahâvî, Akîdetü Ehli's-sünne, Beyrut, 1398h./1978m.
- 11- Bk.el-Bağdâdî, Usûlu'd-dîn, Beyrut, 1401h./1981m.; Pezdevî, Usûlu'd-dîn, Kâhire, 1383h./1963m.
- 12- et-Taftâzânî, Şerhu'l-Akâid, 15; el-Cürcânî, Şerhu'l-Mevâkıf, 16.
- 13- Bk. Kâdî Abdülcebbar, Şerhu'l-Usûl'l-hamse, Kâhire, 1384h., 122.
- 14- BK. Ebu'l-Hasan el-Eş'arî, Risâle fî'stîhsânî'l-havz fî ilmi'l-keâm Beyrut, 1952m. 87-88,89 (K.el-Luma'n sonunda). Eş'arî'nin bu risâlesine bu tarzda isim verilmesi kendisinden sonra gelenlere ait bir husus olarak görünüyor.
- 15- Bk. Fârâbî, İlimlerin Sayımı (İhsâu'l-ulûm), Çev.Prof.Ahmet Ateş, İstanbul, 1986m. 125.
- 16- Bk.el-Gazzâlî, el-Munkız min ed-dalâl, Mısır, ts., 14.
- 17- Bk. el-İcî, el-Mevâkıf, İstanbul, 1286h., 11 (Cürcânî'nin Şerhu'l-Mevâkıfı ile).
- 18- el-Cürcânî, Şerhu'l-Mevâkıf, 11.
- 19- et-Taftâzânî, Şerhu'l-Makâsîd, I, 5.
- 20- el-Cürcânî, Şerhu'l-Mevâkıf, 11.
- 21- Bk. et-Taftâzânî, Şerhu'l-Makâsîd, I, 5; İbn Haldûn, Mukaddime, Beyrut, ts., 458; Taşköprizâde, Miftâhu's-saâde, Kâhire, 1968m., II, 150; et-Tehânevî, a.g.e., I, 22.
- 22- Bk. İbn Haldûn, a.g.e., 458.
- 23- Bk. et-Taftâzânî, Şerhu'l-makâsîd, I,4.
- 24- Bk. el-Gazzâlî, el-İktisâd fî'l-İ'ttikâd, Ankara, 1962m., 8.
- 25- Bk. eş-Şehristânî, a.g.e., I, 51.
- 26- Bk. el-Cürcânî, et-Ta'rifât, 114.
- 27- et-Taftâzânî, Şerhu'l-Makâsîd, I, 9; el-Cürcânî, Şerhu'l-Mevâkıf, 13; Taşköprizâde, a.g.e., II, 150; et-Tehânevî, a.g.e., I, 23.
- 28- İbn Haldûn, a.g.e., 466.
- 29- Bekir Topaloğlu, Kelâm İlmî Giriş, İstanbul, 1981m., 49.
- 30- et-Taftâzânî, Şerhu'l-Akâid, 15; el-Cürcânî, Şerhu'l-Mevâkıf, 16.
- 31- Bk. Fârâbî, İlimlerin Sayımı, 125.
- 32- İbn Haldûn, a.g.e., 465. (Kelâm, söz demektir)
- 33- et-Taftâzânî, Şerhu'l-Akâid, 15.
- 34- et-Taftâzânî, Şerhu'l-Akâid, 15; Şerhu'l-Makâsîd, I, 5; el-Cürcânî, Şerhu'l-Mevâkıf, 16.
- 35- et-Taftâzânî, Şerhu'l-Makâsîd, I, 5.
- 36- el-İsfehânî, Matâliu'l-enzâr, İstanbul, 1305h., 10; el-İcî, el-Mevâkıf,12; et-Taftâzânî,

KELÂM İLMİ HAKKINDA BAZI DÜŞÜNCELER

- Şerhu'l-Makâsîd, I, 10.
- 37- el-İcî, a.g.e., 12; et-Taftâzânî, a.g.e., I, 10; et-Tehânevî, a.g.e., I, 23.
- 38- el-İsfehânî, a.g.e., 10.
- 39- el-Cürcânî, Şerhu'l-Mevâkıf, 12.
- 40- el-İcî, a.g.e., 13; et-Taftâzânî, Şerhu'l-Makâsîd, I,9. (Varlık; zihnen olsun, hâricen olsun, vâcib, mümkün, cevher, araz olsun fark etmez).
- 41- et-Taftâzânî, Şerhu'l-Makâsîd, I,9.
- 42- Hâl, var olsun olmasın yani varlık sahasına çıksın çıkmasın mevûd'un sıfatıdır. (et-Tehânevî, a.g.e., I, 359).
- 43- et-Taftâzânî, Şerhu'l-Makâsîd, I, 9-10; el-Cürcânî, Şerhu'l-Mevâkıf, 13.
- 44- el-İcî, el-Mevâkıf, 12; et-Taftâzânî, Şerhu'l-Makâsîd, I, 8; Taşkôprîzâde, a.g.e., II, 150; et-Tehânevî, a.g.e., I, 23.
- Ma'lûm (bilinen), idrâk edilen ve zihinde prensip olarak tasavvur edilen her şeydir ki bu, mevcûdu, ma'dûmu ve hâli de içine alır. Hâl, var olsun olmasın, mevcûdun sıfatıdır.
- 45- et-Taftâzânî, Şerhu'l-Makâsîd, I, 8; el-Cürcânî, Şerhu'l-Mevâkıf, 12; et-Tehânevî, a.g.e., I, 23.
- 46- el-Cürcânî, Şerhu'l-Mevâkıf, 15.
- 47- et-Tehânevî, a.g.e., II, 160-161; Taşkôprîzâde, Mevzûât-ı ulûm, İstanbul, 1313h., I, 606 (Bu eser, Taşkôprîzâde'nin Miftâhu's-saâde'sinin tercümesidir).
- 48- et-Taftâzânî, Şerhu'l-Akâid, 18.
- 49- et-Taftâzânî, Şerhu'l-Makâsîd, I, 8.
- 50- el-Gazzâlî, el-İktisâd, 9.
- 51- el-Gazzâlî, el-Munkız, 14.
- 52- et-Taftâzânî, Şerhu'l-Makâsîd, I,8.
- 53- et-Taftâzânî, a.g.e., I,8.
- 54- el-Cürcânî, Şerhu'l-Mevâkıf, 14; et-Tehânevî, a.g.e. I, 23.
- 55- et-Taftâzânî, Şerhu'l-Akâid, 17-18.
- 56- Bk.el-Gazzâlî, el-İktisâd, 9. İmâm Gazzâlî, halkın kelâm ilmini öğrenmesini zararlı bularak bu konuda "İlcâmu'l-avâm an ilmi'l-keâm" (Mısır, 1303h.) adlı eserini yazmıştır.
- 57- el-Gazzâlî, el-İktisâd, 14.
- 58- Bk.İbn Haldûn, a.g.e., 46 7.
- 59- Bk.Taşkôprîzâde, Miftâhu's-saâde, II, 161. Ayrıca bk. el-Gazzâlî, el-İktisâd, 9.
- 60- Taşkôprîzâde, Miftâhu's-saâde, II, 161 (Ayrıca bk. Türkçesi: Mevzûât-ı ulûm, I, 606).
- 61- Taşkôprîzâde, Miftâhu's-saâde, II, 151 (Mevzûât-ı ulûm, I, 595).
- 62- et-Taftâzânî, Şerhu'l-Akâid, 18; Şerhu'l-Makâsîd, I, 8; el-Cürcânî, Şerhu'l-Mevâkıf, 15.
- 63- Taşkôprîzâde, Miftâhu's-saâde, II, 151 (Mevzûât-ı ulûm, I, 595).
- 64- Esasen hiç bir dinî (naklî) delil, akilla çatışmaz. Çünkü, aklı yaratan Allah, dinî bil-diren, gönderen yine Allah'tır. Ancak, insanların anlayış noksanlığından veya başka sebeplerden dolayı bir zıtlık varmış gibi görünebilir. Bu durumda, nakille bildirilend-en neyin kastedildiğinin bilinmesi, meselenin çözümünü kolaylaştıracaktır.

ملخص مقال :

بعض وجهات النظر حول علم الكلام

د. محمد بولوط

أردت في هذا المقال أن أعرف علم الكلام الذي يبحث في أصول العقائد الدينية . يسمى العلم المتعلق بالأحكام الأصلية أي الإعتقادية بعلم الكلام و أصول الدين و علم التوحيد و الصفات و علم العقائد، و سقاه أبو حنيفة رحمه الله تعالى بالفقه الأكبر .

علم الكلام علم يمكننا من إثبات العقائد الدينية للأخرين بإيراد الحجج و دفع الشبه . أو هو علم يبحث فيه عن ذات الله تعالى و صفاته و احوال الممكنات من المبدأ و المعاد استناداً الى قانون الاسلام . التعريف الأول لعرض الدين الايجي بحسب غايته و التعريف الثاني للسيد الشريف الجرجاني بحسب موضوعه . يمتاز الكلام عن الالهي باعتبار أن البحث فيه يكون على قانون الاسلام لا على قانون العقل سواء وافق الاسلام او خالفه كما في الالهي .

موضوع الكلام ذات الله تعالى اذ يبحث فيه عن صفاته الثبوتية و السلبية و عن افعاله ، اما في الدنيا كحدوث العالم و اما في الآخرة كالحشر . و قيل : موضوع الكلام الموجود بما هو موجود أو المعلوم من حيث يتعلق به إثبات العقائد الدينية تعلقاً قريباً أو بعيداً .

فائدة علم الكلام و غايته الترقى من حضيض التقليد الى نروة الإيقان، و إرشاد المسترشدين بإيضاح الحجة لهم .